

STREDOVEKÉ NOTOVANÉ FRAGMENTY Z KNIŽNICE EVANJELICKEJ CIRKVI A. V. V KEŽMARKU – TRANSREGIONÁLNE VZŤAHY A LOKÁLNE ŠPECIFIKÁ

EVA VESELOVSKÁ

PhDr. Eva Veselovská, PhD.; Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava 4; e-mail: eva.veselovska@savba.sk; <http://cantus.sk>

ABSTRACT

In the bindings of books in the library of the Lutheran Church in Kežmarok, 36 parchment bindings with notation have been preserved. Liturgical manuscripts of the 12th, 14th, and especially 15th centuries were used as an outer wrapping for later books. All of the sources document monophonic liturgical chant the so-called *cantus planus*. Some of these music materials were transported to Slovakia in their secondary function, hence their binding originated outside the territory of Slovakia and the music sources testify to the musical and liturgical tradition of other regions. Certain of the bindings originated in Slovakia, and manuscripts from the Spiš region, on occasion directly from the town of Kežmarok, were used as suitable parchment material. Palaeographic, liturgical and musicological analysis has indicated either the transfer of music codices from their place of origin and use (manuscripts from Bohemia, Germany, and even Belgium) or the local specificities of scriptorial workshops in Slovakia (Spiš manuscripts).

Key words: medieval music, notation, Slovakia, Kežmarok, fragment

Úvod

Kežmarská lyceálna knižnica je najväčšou školskou historickou knižnicou na Slovensku i v strednej Európe. V súčasnosti vlastní knižnica vyše 150 000 zväzkov kníh, z toho 2 000 rukopisov, 55 prvotlačí, 3 000 starých tlačí do konca 16. storočia a asi 30 000 titulov je z rokov 1601 – 1800.¹

¹ <https://www.ecavkk.sk/lycealnakniznica> [Dostupné na internete, 07.03.2019]. K hudobným konvolútom kežmarskej knižnice publikovala štúdiu Marta Hulková. HULKOVÁ, Marta: Ein

V rokoch 2007 a 2019 sa v Knižnici evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Kežmarku realizoval pramenný výskum stredovekých notovaných väzieb.²

Stredoveké pergamenové väzby sa nachádzajú na mladších knihách prevažne zo 16., ale i zo 17. storočia. Na väzbách kníh Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku sa zachovalo 36 notovaných pergamenových väzieb. Hudobné liturgické rukopisy z 12., 14., a najmä z 15. storočia boli použité ako vrchný obal mladších kníh. Časť hudobných materiálov bola na Slovensko dovezená už vo svojej sekundárnej funkcii, teda ich väzba vznikla mimo územia Slovenska a hudobné pamiatky svedčia o hudobnej a liturgickej tradícii iných regiónov. Predpokladáme, že časť väzieb vznikla na Slovensku a ako vhodný pergamenový materiál boli použité rukopisy zo spišského regiónu, prípadne priamo z mesta Kežmarok.

Počiatky hudobnej kultúry mesta Kežmarok [nem. Käsmark, maď. Késmárk] súviseli s rozvojom mesta, s výstavbou sakrálnych objektov, šľachtických sídiel (hrad) a s existenciou mestskej školy.³ Dediny nachádzajúce sa na území mesta pred udelením mestských výsad sú v najstarších prameňoch pomenované podľa patrocínia kostolov (sv. Michal, sv. Kríž, sv. Alžbeta). V privilegii z roku 1269 sa vzniknutý urbanistický celok nazýva *Kasmark*. V názve sa teda odzrkadlil vplyv nemeckých hostí, pričom medzi historikmi prevláda názor, že názov mesta je odvodený od tradičného trhu so syrmí (nem. Käse Markt).⁴

Prvými centrami pestovania liturgickej hudby boli práve tri najstaršie kežmarské kostoly sv. Alžbety,⁵ sv. Michala⁶ a sv. Kríža.⁷ Kostol sv. Kríža bol v rokoch 1444

Musikkonvolut aus der Lyzeumsbibliothek in Kežmarok (Kesmark). In: *Musical Culture of the Bohemian Lands and Central Europe before 1620*. Series Subsidia III: *Clavis Monumentorum Musicorum Regni Bohemiae*. Jan Baťa, Lenka Hlávková, Jiří Kroupa (eds.). Praha : KLP, 2011, s. 234-250.

² Za pomoc pri vyhľadávaní materiálov ďakujeme Evanjelickému cirkevnému zboru a. v. v Kežmarku a pani Kataríne Slavičkovej, pracovníčke lyceálnej knižnice.

³ Najstaršia zachovaná zmienka pochádza z roku 1251, keď sa v privilegii kráľa Belu IV. pre kláštor premonštrátov v Turci (v Kláštore pod Znievom) spomína *Villa Saxonum apud ecclesiam sancte Elisabeth*. Kláštor získava rôzne majetky, medzi nimi aj dedinu Sasov pri Kostole sv. Alžbety na Spiši, ktorá ležala na území dnešného mesta. FÁBROVÁ, Karin: Kežmarok. In: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Martin Štefánik – Ján Lukačka a kol. (eds.). Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 171-182.

⁴ ROGALSKA, Karin: Kesmark/Kežmarok. In: *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. 2014. URL: ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32228 [Dostupné na internete, 07.03.2019].

⁵ Uvádza sa v spomínanej listine pre Kláštor pod Znievom z roku 1251. Základy kostola boli objavené v roku 1967 na nádvorí mestského hradu. Bol postavený po roku 1237 (kanonizácia sv. Alžbety). V roku 1368 sa dostáva pod správu mníchov z Lendaku (Strážcovia sv. Hrobu). FÁBROVÁ, Ref. 3, s. 177.

⁶ Románsky Kostol sv. Michala bol najstarším kostolom na území dnešného Kežmarku. Podľa archeologických výskumov M. Slivku a F. Javorského vznikol ešte pred rokom 1251 (koncom 12. storočia). Nebol zahrnutý do mestského opevnenia a tvoril len akési predmestie. V roku 1433 bol kostol zbúraný kvôli husitom. SLIVKA, Michal: *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 2013.

⁷ Kostol sv. Kríža sa prvýkrát spomína v roku 1383. Bol postavený v prvej polovici 13. storočia na mieste drevenej kaplnky. V 14. storočí sa stal mestským farským kostolom. FÁBROVÁ, Ref. 3, s. 177.

– 1498 prestavovaný, pričom v roku 1467 bola pri kostole postavená i Kaplnka sv. Trojice.⁸

Jednohlasný liturgický spev *cantus planus* bol súčasťou obradov a slávení vo všetkých zmienovaných chrámoch. Potvrdiť súvislosti alebo používanie zachovaných stredovekých kódexov z Kežmarskej lyceálnej knižnice priamo v Kežmarku, žiaľ, nie je kvôli ich torzovitému zachovaniu možné. Dá sa však predpokladať, že všetky zmienené cirkevné inštitúcie museli disponovať základnou výbavou liturgických kníh, ktoré boli potrebné pri slávení cirkevných obradov. Liturgické rukopisy všetkých kežmarských kostolov viackrát utrpeli škody, ktoré spôsobili požiare (1521, 1558) alebo vojenské udalosti, ktoré zasiahli mesto. Predpokladáme, že najmä väčšie mestské kancelárie (Kežmarok, Poprad, Levoča, Bardejov a i.) využili ako vhodný obalový materiál staršie liturgické a iné pergamenové rukopisy, ktoré sa už koncom 16. alebo v 17. storočí v liturgickej praxi daných oblastí nepoužívali.

Stredové notované fragmenty

Na väzbách kníh Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku sa zachovalo 36 notovaných pergamenových väzieb.⁹ Hudobné rukopisy z 12., 14., a najmä z 15. storočia boli použité ako vrchný obal mladších kníh, najmä ako väzba kníh teologickej knižnice (staré signatúry so skratkou *Th*). Pergamenové hudobniny nemajú vlastnú signatúru.

Okrem jednej výnimky dokumentujú všetky zlomky linajkové notačné systémy vrcholného a neskorého stredoveku. Jeden breviár je notovaný juhonemeckou bezlinajkovou adiaematickou neumovou notáciou z prelomu 12./13. storočia. Najčastejšie sa vyskytujú rukopisy s métsko-gotickou notáciou (24 fragmentov), z toho šesť fragmentov je notovaných zmiešaným métsko-gotickým systémom s prvkami českej notácie. Dva rukopisy s métsko-gotickou notáciou obsahujú prvky nemeckej gotickej notácie. Päť kódexov je notovaných kvadratickým systémom a dva nemeckou gotickou chorálnou notáciou. Dva rukopisy sú notované českou notáciou. Jeden misál dokladá cistercké gotické chorálne písmo. Štyri rukopisy pochádzajú z druhej polovice 14. storočia. Väčšina zachovaných fragmentov prezentuje stredovekú skriptorskú tradíciu 15. storočia. Dá sa predpokladať, že najmä zlomky s métsko-gotickou notáciou pochádzajú z územia Slovenska, konkrétne zo Spiša. Materiály s nemeckou gotickou chorálnou notáciou boli na naše územie privezené. Z Čiech pochádzajú dva zlomky s českou notáciou. Z obsahového hľadiska sa medzi zachovanými stredovekými materiálmi s notáciou nachádza 19 antifonárov, 6 graduálov, 3 sekvenciáre, 2 misály, 5 breviárov a jeden kancionál so zmiešaným hudobným obsahom. Paleografická a obsahová (liturgická a muzikologická) analýza poukázala na fakt, že väčšina stredovekých notovaných pergamenových väzieb

⁸ Kostol sv. Kríža bol opäť vysvätený v roku 1490 biskupom Michalom, vikárom ostrihomského arcibiskupa. LIPTÁK, Johann: *Geschichte des evangelischen Lyzeums A.B. in Kesmark*. Kežmarok, 1933.

⁹ Katalóg fragmentov z Kežmarku bol publikovaný ako 5. diel edície *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia*, ktorú od roku 2008 vydáva Ústav hudobnej vedy Slovenskej akadémie vied (ďalej SAV). VESELOVSKÁ, Eva: *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitate Kesmarikini*. Ed. *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia*, Tomus V. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2019.

pochádza z územia Slovenska (najmä zo Spiša).¹⁰ Časť fragmentov tvorila vrchný obal mladších kníh a rukopisov už pred dovezením na Slovensko. Tieto rukopisy pochádzajú väčšinou zo západnej Európy, najmä z Nemecka.

Transregionálne vzťahy najstarších hudobných rukopisov z Kežmarku

Z dôvodu torzovitého zachovania týchto materiálov je stanovenie proveniencie alebo datovanie zlomkov často veľmi problematické. Do úvahy vždy prichádzajú 3 základné faktory. Pergamenová väzba s notovaným zlomkom mohla byť na mladší rukopis, inkunábulu alebo tlač pripevnená v mieste vzniku tlače, prípadne v niektorej európskej knihviazačskej dielni alebo priamo na mieste používania. V prípade evanjelických knižníc (napr. Bratislava, Levoča alebo i Kežmarok) sa stretávame s veľkým miešaním všetkých troch spomínaných možností pôvodu alebo vzniku väzieb. Naopak, v prípade mestských kancelárií alebo hodnoverných miest (napr. Spišská Kapitula, Leleský konvent, Bratislava) je pravdepodobnosť, že na väzby mladších materiálov boli použité domáce, nepoužívané liturgické rukopisy, oveľa väčšia. Tretím príkladom sú šľachtické knižnice, ktoré obsahujú takmer výlučne privezené materiály (napr. Zayovská knižnica v Oponiciach, Andrassyovská knižnica v Betliari). Mimoriadne mäťúci môže byť pri stanovení hypotézy, odkiaľ vlastne zlomok pochádza i fakt, že niekedy sa skriptorský alebo notátorský prejav nezhodoval s použitým (odpisovaným) hudobným obsahom alebo liturgiou. V praxi sa teda mohli vyskytnúť liturgické knihy napríklad s ostrihomským alebo sedmohradským rítom, s repertoárom uhorským (Ostrihom, Veľký Varadín), ale napísané českými skriptormi alebo notátormi (napr. *Graduál kráľa Vladislava*,¹¹ prípadne *Varadínsky antifonár*¹²).

Definitívne konštatovania a závery o pôvode fragmentárne zachovaných prameňov, žiaľ, nikdy nemôžeme celkom uzavrieť a časť tvrdení sa môže v budúcnosti korigovať v duchu novších výskumov.

V samotnej Lyceálnej knižnici v Kežmarku bolo identifikovaných niekoľko zaujímavých domácich i zahraničných materiálov.

Medzi vzácne fragmenty patrí *Sekvenciár 1313*, ktorý bol vytvorený v druhej polovici 15. storočia. Pôvodne išlo o veľkorozmerný rukopis, ktorý bol notovaný métsko-gotickým notačným systémom. Výška 5-linajkovej notovej osnovy bola vyše

¹⁰ Zrejme sú najmä súvislosti s podobnými materiálmi zo Spišskej Kapituly a zo Štátneho archívu v Prešove, pracovisko Archív Levoča, zo Štátneho archívu v Prešove, pracovisko Archív Spišská Nová Ves a zo Štátneho archívu v Prešove, pracovisko Archív Poprad a z Evanjelickej knižnice a.v. v Levoči. BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Notované fragmenty gregoriánskeho chorálu v archívno-knižničných fondoch Bardejova, Prešova a Levoče*. Ružomberok : Verbum, 2010. BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Stredoveké notované pamiatky v Knižnici Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Levoči*. Ružomberok : Verbum, 2010. VESELOVSKÁ, Eva: Stredoveké notované fragmenty zo ŠA v Levoči – pobočka Poprad. In: *Musica Scepisii Veteris – Stará hudba na Spiši*. Janka PETŐCZOVÁ (ed.). Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV; Prešov : Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2008, s. 45-70.

¹¹ KISS, Gábor: Mixing local and regional, traditional and non-traditional elements: the case of the graduale Wladislai. In: *Musicologica Brunensia*, roč. 51, 2016, č. 1, s. 79-90.

¹² CZAGÁNY, Zsuzsa: *Antiphonale Varadiense s. XV. I.-III.* Ed. *Musicalia Danubiana* 26. Budapest : Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology, Department of Early Music, 2019.

30 milimetrov. Na fragmente sa zachovala sekvencia na sviatok sv. Wolfganga *In Wolfgangi canamus*, ktorá je v prostredí stredovekého Uhorska zriedkavá (časť 9. a 10. verša). Táto sekvencia sa objavuje najmä v rukopisoch z Rakúska, Nemecka, Poľska, Čiech a Moravy. Text a nápev pochádzajú pravdepodobne z Nemecka, konkrétne z Regensburgu (sekvencia sa pripisuje benediktínovi Otlohovi zo sv. Eme-ráma, † okolo roku 1070), kde sv. Wolfgang (924 – 994) pôsobil ako biskup. Počas svojho života vykonal tento svätec viacero misijných ciest, medzi ktorými figuruje i cesta do Uhorska (971). V rámci liturgických slávení cirkevného roka (*proprium de sanctis*) pripadá sviatok sv. Wolfganga na 31. október, sviatok prenesenia jeho ostatkov (*Translatio*) sa slávi 7. októbra. V uhorských prameňoch dokladajú sekvenciu *In Wolfgangi canamus* tri rukopisy, *Cestovný misál* č. 6268 pasovskej diecézy z Františkánskej knižnice v Szombathely z roku 1459, tlačený *Misál Strigoniense* 1501 z Metropolitnej arcibiskupskej knižnice v Ostrihome a augustiniánsky *Misál* MTA Bud. Lat. cod. 4-r 27 zo 14. storočia, ktorý bol napísaný pre rakúsku časť pasovskej diecézy.¹³ Na základe použitého notačného systému (klasické tvary métsko-gotickej notácie bez miešania prvkov, 5-linajkový notačný systém) je vytvorenie a používanie kódexu možné predpokladať v priestore strednej Európy (Spiš, Poľsko, Rakúsko).

Obr. 1: Sekvenciár č. 1313 z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

¹³ RAJECZKY, Benjamin: *Melodiarum Hungariae Medii Aevi I, Hymny et sequentiae* (ďalej MHMA). Budapest : Editio Musica, 1956, č. 74, 109, 137, s. XLVIII. Databáza Cantus Index: <http://cantusindex.org/id/508006>, Cantus ID: 508006 [Dostupné na internete, 16.10.2020]. DREVES, Guido Maria – BLUME, Clemens – BANNISTER, Henry Marriott: *Analecta Hymnica Medii Aevi* (ďalej AH, zv. I – LV, 1886 – 1925). LV. Leipzig, 1889, č. 346 (55-346).

Sekvenciár 5810 pochádza z českého prostredia. Rukopis z druhej polovice 15. storočia obsahuje sekvenciu na sviatok hlavného patróna Čiech – sv. Václava. Zlomok je notovaný českou notáciou, ktorá dokumentuje klasické tvary tohto systému. Fragment obsahuje časť textu sekvencie *Festa mente jucundemur* zo sviatku sv. Václava (28. september), ktorá sa vyskytovala a používala len v českej liturgickej tradícii.¹⁴ V českých rukopisoch sa nachádza v *Sekvenciári Arnošta z Pardubic* (*Sekvenciárium Arnesti de Pardubice Ms P VIII*, Kapitulská knižnica Praha, ff. 168^r-174^v) z rokov 1363 – 1374¹⁵ a v *Misáli kanonika Václava z Radče* (*Misál canonici Wenceslai de Radeč CZ-PKap P V*, f. 271^v) zo začiatku 15. storočia.¹⁶ Patrí medzi sedem latinských sekvencií zo sviatku sv. Václava (*Christe tui preclari*, *Dulce melos*, *Festa mente*, *Salve pater optime*, *Psallat ecclesia*, *Letabundus psallat* a *Spe mercedis*), ktoré sa spievali v rámci omšového formulára *In virtute tua*, určeného na svätováclavské sviatky.¹⁷ Sekvencia má český pôvod a patrí k neskorostredovekému repertoáru zo 14. storočia.¹⁸ Vo svojom obsahu sa zmieňuje o rôznych skutkoch sv. Václava (uzdravenia slepých a chromých, starostlivosť o vdovy, pripravovanie hostií a pomoc kňazom, opis Boleslavovho pozvania, hostina pred vraždou a samotná vražda sv. Václava). Melódia sekvencie nie je pôvodná, ale je to kontrafaktum sekvencie na sviatok Povýšenia sv. Križa *Laudes crucis attolamus*.¹⁹ Na zlomku sa zachovalo 5 riadkov textu (koniec verša 20 *Adest stella*, 21. verš *Timet quippe*, 22. verš *Clamat reus* a časť 23. verša *Wenceslae rex es factus*) a 4 riadky notovej osnovy z posledných 4 veršov sekvencie.²⁰ Melodický priebeh je mierne odlišný od verzie v *Sekvenciári Arnošta z Pardubic* (napríklad pri slove *vulnerare* je použitý melodický rad *punktum, climacus, pes a punktum: b – cbag – fg – g*; tón *h* je s posuvkou *b*; podobný melodický rad je i pri slovách *sanctum dei*, ale od tónu *e*: *e – dcba – bcd*, iný je i melodický záver 22. verša na slovách *regum gracia*: *c – ded – cba – g – cba – g*).

¹⁴ AH 9-369, s. 269. http://hymnologica.cz/sequences?t=Festa+mente&siglum=&rubrics=&folio=&field_feast_target_id=All&src=All [Dostupné na internete, 16.10.2020].

¹⁵ PODLAHA, Antonín: *Soupis památek historických a uměleckých Knihovny kapitulní v Praze*. Praha, 1903, č. 120, s. 232-234. PODLAHA, Antonín: *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské II (F – P)*, Praha, 1922, č. 1678. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách*. Praha, 1904, s. 55. OREL, Dobroslav: *Hudební prvky svatováclavské*. In: *Svatováclavský sborník II.3*. Praha, 1937, s. 545-548; VLHOVÁ-WÖRNER, Hana: *Das Repertorium der Sequenzen in Böhmen bis 1400*. In: *CANTUS PLANUS 1990*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1992, s. 463-468. VLHOVÁ-WÖRNER, Hana: *Fama crescit eundo. Der Fall: Domazlaus predicator, der älteste böhmische Sequenzendichter*. In: *Hudební věda* 39, 2002, s. 311-330. VLHOVÁ, Hana: *Das Sequentiar des Arnestus von Pardubice: das Repertoire und sein Verhältnis zum „Prager Ritus“*. In: *Miscellanea musicologica XXXVII*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2003, s. 69-88. VLHOVÁ, Hana: *Sequentiarum Arnesti, P VIII*. In: *Miscellanea musicologica XXXVII*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2003, s. 284-289.

¹⁶ PODLAHA, *Soupis rukopisů*, Ref. 15, č. 1673. PODLAHA, *Soupis památek*, Ref. 15, č. 115, s. 216-224.

¹⁷ OREL, Ref. 15, s. 168.

¹⁸ OREL, Ref. 15, s. 200-209.

¹⁹ AH 54-120, s. 188. Melódia sekvencie *Laudes crucis* bola veľmi obľúbená a spievala sa aj k sekvenciám sv. Ludmily, sv. Egídia a v Uhorsku sv. Ladislava. Bližšie k sekvenciám v stredovekom Uhorsku pozri: KOVÁCS, Andrea: *Monuments of Medieval Liturgical Poetry in Hungary. Sequences. Critical edition of melodies*. Musica Sacra Hungarica 1, II 93, Budapest: Argumentum – Liszt Ferenc Academy of Music – Church Music Research Group, 2017, s. 93* (ďalej MMLPH).

²⁰ VESELOVSKÁ, Ref. 9, s. 51.

Obr. 2: Sekvenciár č. 5810 z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

Najstarším stredovekým materiálom z Evanjelickej knižnice v Kežmarku je notovaný *Breviár* 12257, ktorý datujeme na prelom 12. a 13. storočia (1190 – 1225). Na poškodenom pergamene sa zachovala časť letného, augustového sanktorálu so spevmi sviatkov sv. Tiburcia a sv. Zuzany (11. august, antifóna na Magnifikat), sv. Hypolita (13. august, antifóny na ranné chvály) a zo sviatku Nanebovzatia Panny Márie (15. august, viaceré časti sviatku, aj na verso strane fragmentu). Zlomok je notovaný juhonemeckou adiasematickou neumovou notáciou.²¹ Najstaršie fragmenty tejto notácie boli na Slovensko exportované z nemeckého alebo rakúskeho prostredia, prípadne vznikli v niektorom z benediktínskych kláštorov stredovekého Uhorska. Základný notačný systém adiasematickej juhonemeckej bezlinajkovej neumovej notácie kežmarského *Breviára* 12257 charakterizuje *punctum* v tvare bodky (guľatý tvar). *Tractulus*, ktorý označuje dlhšie trvanie tónu, je mierne predĺžený. Vertikálna *virga* v tvare dlhšej alebo kratšej čiary je naklonená mierne doprava s hlavicou smerujúcou doľava. *Pes* je písaný v úvode so zatvoreným okrúhlym háčikom, plynule naviazaným na doprava smerujúcu *virgu*. *Clivis* je nemecký, okrúhly, s vertikálnym a zaguľateným vrchným tónom. Podobne vystavaný je i *torculus*, ktorý má však v úvode okrúhlu, zatvorenú esovitú formu. *Scandicus* a *climacus* dokumentujú podobnú výstavbu (rozdiel je v smere melódie, pričom ide o dva alebo viac stúpajúcich, prípadne klesajúcich punktov v závere s *virgou*). Z likvescentných a ornamentálnych neum sa objavuje *pes stratus*, *pressus*, *quilisma* a *cephalicus*.

²¹ BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Frammenti gregoriani in Slovacchia. Fragmenty rekopisów gregoriańskich na Slowacji*. Lublin : Norbertinum, 2009. BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Adiasematické fragmenty gregoriánskeho chorálu slovenskej proveniencie v knižnici Batthyaneum v Alba Iulii*. In: Rastislav ADAMKO (ed.) *Musica mediaeva liturgica: Zborník príspevkov z muzikologickej konferencie*. Ružomberok : VERBUM 2010, s. 68-92.

Systém neumových znakov, najmä tvar *virgy*, smeruje k rakúskym a juhonemeckým rukopisom z konca 12., a najmä z 13. storočia. Pri antifónach k sviatku Nanebovzatia Panny Márie sa objavujú pripísané žalmové diferencie s métsko-gotickou notáciou na linajkovej osnove (možno z poľského, cisterckého prostredia, vertikálny *pes*).

Obr. 3: *Breviár 12257* z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

Špecifický obsah má zlomok *Antifonára 21639*, ktorý pochádza z monastického skriptória (františkáni, dominikáni, kartuziáni a pod.). Jednotlivé notačné štruktúry reprezentujú klasické tvary kvadratického notačného systému druhej polovice až konca 15. storočia. Na zlomku sa zachovala časť spevov na sviatky Panny Márie (*De BMV*, väčšinou na sviatok Nanebovzatia Panny Márie). Ide o antifóny na večery a kompletorium. Na zlomku sa nachádza málo frekventovaná antifóna *Ascendit Christus super caelos* (200374, 4. modus?), ktorá sa v európskych liturgických tradíciách objavuje sporadicky.²² Patrí medzi repertoár niektorých anglických, ale najmä cisterckých (Rakúsko: *A-Wn 1799***; Francúzsko: *F-Pnm n.a.lat. 1412*; Poľsko: *PL-WRu I F 401*) a karmelitánskych rukopisov (Nemecko: *D-MZb C*; Poľsko: *PL-Kkar 3 Rkp 15*, *PL-Kkar 1 Rkp 12*). Aj mimoriadne raritný variant antifóny *Virgo Maria non est tibi* (005453.1, 7. modus) je v stredoeurópskom priestore vzácny. Je nanajvýš pravdepodobné, že zlomok pochádza z niektorého poľského cisterckého alebo karmelitánskeho konventu. Posledná antifóna z fragmentu *Sub tuum praesidium* (005041, 7. modus) patrí už do širšieho európskeho repertoáru spevov sviatku Nanebovzatia Panny Márie.²³

²² <http://cantusindex.org/id/200374> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

²³ <http://cantusindex.org/id/005041> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

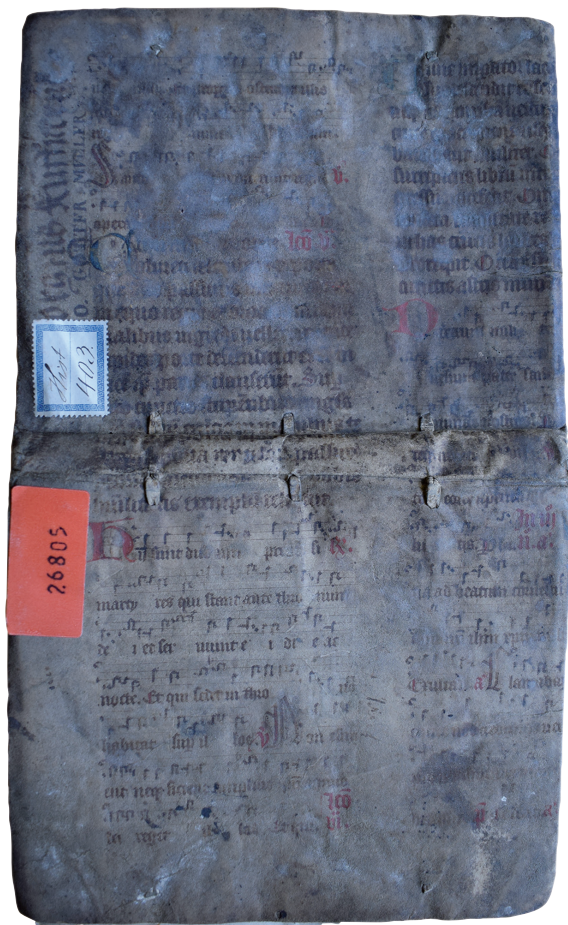

Obr. 4: Antifonár 21639 z Knížnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

Medzi cenné rukopisy patrí *Breviár 26805*. Pochádza z konca 14. storočia a dokumentuje nemeckú gotickú chorálnu notáciu. Charakter notácie smeruje k cisterciáckemu prostrediu. Podobný typ notácie s preferenciou *virgy* a nemeckých znakov sa objavuje napríklad v prípade *Misála GR 6286* zo Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach.²⁴ Na fragmente sa zachovala časť liturgických textov a spevov zo sviatku Povýšenia svätého Kríža (*Exaltatio Crucis*, 14. september), resp. skôr zo sviatku sv. Kornélia a sv. Cypriána (16. september). Sú to raritné responzóriá a antifóny z matutína, ktoré sú evidované napríklad v *Antifonári z Cambrai* (Cambrai, Bibliothèque municipale 38 /olim 40/ France, okolo 1230 – 1250, ff. 332^v–333^r), kde sa vyskytujú v rámci druhého nokturna viacerých sviatkov (R 2.1 *Electi dei pontifices* s veršom *Sancti per fidem vicerunt*, 8. modus, R 2.2 *Hi sunt duo viri* s veršom *Non esurient neque*, 1. modus a R 2.3 *Dixerunt milites ad beatum Cornelium* s veršom *Si creditis*

²⁴ VESELOVSKÁ, Eva: Stredoveké notované fragmenty Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. In: *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodnostných Košíc : zborník z konferencie*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 5–28.

ex toto corde, 1. modus).²⁵ Na fragmente breviára boli spevy súčasťou druhého nokturna, lebo za responzóriom *Dixerunt milites* nasleduje rubrika *In iii nocturno antiphona*. Úplnú zhodu poradia spevov nachádzame v súvislosti s repertoárom týchto spevov na sviatok sv. Kornélia a Cypriána (16. september) v holandskom Antifonári z Kostola Panny Márie v Utrechte z konca 12. storočia (NL-Uu 406, Utrecht, Universiteitsbibliotheek, Ms. 406 sign. 3 J 7). Podobne ako na kežmarskom fragmente, tak aj v holandskom antifonári nasledujú antifóny tretieho nokturna *Dixit Salustia ad beatum Cornelium* (201315, 7. modus)²⁶ a *Clamabant milites dicentes nos credimus* (200793, 8. modus).²⁷ Melódie spevov na kežmarskom fragmente prevažne korešpondujú s melodickým priebehom spevov v utrechtskom antifonári (menšie odchýlky sú najmä v prípade meliziem v responzóriách).

Obr. 5: Breviár 26805 z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

²⁵ <http://cantusindex.org/id/600756> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

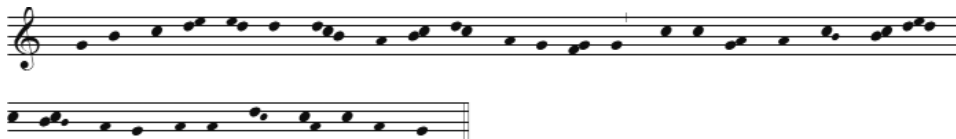
²⁶ V databázach je uverejnená táto antifóna len v prípade holandského antifonára <http://cantusindex.org/ci/201315> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

²⁷ V databázach je uverejnená táto antifóna len v prípade holandského antifonára <http://cantus.uwaterloo.ca/node/496449> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

Tabuľka 1: Spevy *Breviára* 26805 z Knižnice evanjelickej cirkvi a.v. v Kežmarku

Typ spevu	Pozícia	Text	Sviatok	Cantus ID	modus
R.	2.1	[R. Electi dei pontifices ecclesiarum Christi praecepta vite ab ipso tradita adim]pleverunt et propter ea ostendit illis regnum [suum]	Kornélius, Cyprián	600756	8.
V.	2.1	V. Sanc[ti per fidem vicerunt regna] opera[ti sunt iustitiam]	Kornélius, Cyprián	600756a	8.
R.	2.2	Hi sunt duo viri pretiosi martyres qui stant ante thronum dei ac serviunt ei die et nocte. Et qui sedet in throno habitat super illos	Kornélius, Cyprián	601024	1.
V.	2.2	Non esurient neque sitient amplius [neque cadet super illos sol neque ullus aestus]	Kornélius, Cyprián	601024a	1.
R.	2.3	Dixerunt milites [ad beatum] Cornelium pater sancte [purifica] animas nostras [per lavachrum] regenerationis	Kornélius, Cyprián	600592	1.
V.	2.3	[V. Si creditis ex] toto corde aperietur vobis via salutis	Kornélius, Cyprián	600592a	1.
A.	3.1	[Dixit Salustia] ad beatum Cornelium [adjuro te per] dominum Jesum Christum ut b[aptizes me]	Kornélius, Cyprián	201315	7.
A.	3.2	Clamaban[t milites] dicentes nos credimus verum deum ita ut pro illo animas nostras tradere non dubitemus	Kornélius, Cyprián	200793	8.

Kompletná melódia antifóny *Dixit salustia* z *Antifonára* z *Utrechtu* Ms. 406, sign. 3 J 7 (<http://cantusindex.org/ci/201315>; prepis melódie: Sheila Meadley Dunphy)

Raritný rukopis predstavuje fragment viacfunkčnej liturgickej knihy, pravdepodobne *Kancionála* 30044, ktorý pochádza z prvej polovice 15. storočia (okolo roku 1450).²⁸ Zlomok je notovaný métsko-gotickou notáciou, ktorá je umiestnená do 5-linajkovej červenej notovej osnovy s dvojitém rámovaním a s použitím *custosu*. Kľúče nie sú viditeľné, keďže je ľavá časť fólia kódexu zahnutá do väzby, resp. odrezaná. Jednotlivé notačné štruktúry métsko-gotického systému reprezentujú klasické tvary. *Punktum* aj *custos* sú v tvare kosoštvorca (*rombus*). *Clivis* je pravouhlý, teda métsky, ktorý má podobne ako *torculus* rombické zakončenie. *Porrectus* je vytvorený z *clivisu* a *virgy*. *Torculus* má skrinkovitý charakter. *Scandicus* sa skladá z *pesu* a *virgy*, alebo má nemecký tvar v podobe stúpajúcich a doprava naklonených *punktov* s *virgou*. Na základe tvarov notácie je, žiaľ, provenienčné zaradenie nejednoznačné. Métske tvary jednotlivých notačných prvkov nevykazujú žiadne špecifické alebo charakteristické tvary

²⁸ *Liber Tradens*: Th. 278 *Dissertatio De Questione etc.* od Alberta Grawera (Jena, 1618).

určitého skriptória alebo okruhu. Napriek faktu, že *liber tradens* pochádza z Nemecka (Jena), nepredpokladáme, že stredoveký fragment v Nemecku vznikol.

Typ notácie totiž vôbec nepoužíva *virgu* a nemecký, okrúhly *clivis*, ktoré patria medzi typické znaky tzv. *hufnagel* (kladivkovej) notácie, ktorá dominuje koncom stredoveku vo viacerých nemeckých skriptóriách.

Z hľadiska hudobného a liturgického obsahu sa na fragmente zachovala časť responzória *Decumbebat claudus* (600539) na sviatok sv. Eligia (1. december, lat. Eligius, Elígus z Noyonu, 588 – 660), časť antifóny *O sanctam virginem cujus anima felix vernat* (203580) zo sviatku sv. Guduly (8. január, lat. Gudila; Gudula z Bruselu, z Moorseleu či z Eibingenu, okolo 680 – 712) a časť rubrik omšových spevov (introitus *Statuit ei Dominus* a graduál) z *propria de sanctis*.²⁹ Výskyt spevov sv. Eligia a sv. Guduly je na území Slovenska jedinečný a i v európskom priestore veľmi vzácny.

Responzóriom *Decumbebat claudus* nepatrí medzi spevy, ktoré by boli súčasťou repertoáru spevov svätých v uhorskej liturgickej tradícii. Toto responzóriom sa v Európe zachovalo napríklad v rukopise *F-Pnm lat. 12044* z Národnej knižnice v Paríži (Antifonár z Kláštora St. Maur-des-Fossés, začiatok 12. storočia).³⁰ Melódia kežmarského fragmentu sa síce francúzskej predlohe približuje, ale vyložene zhodné sú len dve melizmy na slovách *lurida* a *mortem*. Vo francúzskom rukopise je ako responzóriový verš uvedený text *Si in Christo* (600539a). Tento responzóriový verš však neobsahuje slová z kežmarského zlomku (...t mirabilia...) s bohatou melizmom na slove *mirabilia* (s dvoma kvintovými skokmi). Môže ísť o ekvivalent verša zo sviatku sv. Vavrinca *Et in morte operatus est mirabilia* (Laurentii, 601170),³¹ ktorý sa zachoval v *Antifonári zo Zutphen* (malé mesto na východe Holandska, kde bola od 11. storočia kapitula), uloženom v Stadsarchief en Stedelijke Bibliotheek 6 (NL-ZUa 6).³²

Svätý Elígus bol biskupom z Noyonu, bol však aj zlatníkom, radcom a ministrom merovejovských kráľov. Krátko po smrti bol uctievaný ako svätý a v roku 1066 boli jeho pozostatky prenesené (tzv. *translatio*) do Katedrály v Noyone (severné Francúzsko). Sv. Elígus sa stal spolupátrnikom francúzskych kráľov a bol veľmi populárnym svätcom najmä vo Francúzsku, v Taliansku a vo Flámsku (patrón zlatníkov a klenotníkov). Do Prahy priviezol relikviu sv. Eligia kráľ Karol IV. v roku 1378 a daroval ju cech pražských zlatníkov. Následne nazývali svoj cech cechom sv. Eligia a postavili si gotickú Kaplnku sv. Eligia na Platnérskej ulici. Zo stredovekého Uhorska sa zachoval vzácny rukopis z roku 1423, venovaný tomuto svätcovi, ktorý bol vytvorený pre cech zlatníkov vo Váci (istým iluminátorom vacovského biskupa). Tento 19-stranový, iluminovaný rukopis obsahuje i notované oficium *Super cilicium cum Eligius orare* (Maďarská národná knižnica v Budapešti, Cod. Lat. 377). Responzóriom *Decumbebat*

²⁹ Za mimoriadnu pomoc pri komparácii spevov fragmentov 26805 a 30044 ďakujeme prof. Dr. Barbare Haggh-Huglo, ktorá nás upozornila na výborné práce Ika de Loosa. Tiež nám poskytla porovnávacie materiál z vlastných výskumov rukopisov z Francúzska (najmä z Cambrai, opátstvo sv. Quentina), z Belgicka a z Holandska (Brusel, Utrecht, Zutphen a i.).

³⁰ V databázach je uvedený len jediný prameň s týmto spevom: <http://cantusindex.org/id/600539> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

³¹ <http://cantusindex.org/id/601170> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

³² *Antifonár zo Zutphen* Stadsarchief en Stedelijke Bibliotheek 6 (NL-ZUa 6) obsahuje aj oficium na sviatok sv. Guduly, ktorej spev sa na zlomku nachádza o niečo nižšie.

claudus v ňom však nenachádzame.³³ Tento spev dokladá napríklad novoveký benediktínsky *Antifonár Ms. 9* zo *Saint-Quentin* (*Antiphonaire à l'usage de Saint-Quentin-en l'Isle, Bibliothèque municipale*) z roku 1616 (f. 104v) zo severného Francúzska.³⁴ Repertoár spevov na sviatok sv. Eligia tu pretrval od raného stredoveku vďaka špeciálnej úcte k sv. Eligiovi, ktorý tu dal ako noyonský biskup v roku 641 zväčšiť Kaplnku sv. Kvintína (lat. Quintinius, mučeník, + okolo roku 285).

V *Antifonári* zo *Saint-Quentin* však opäť nachádzame verš *Si in Christo* (600539), podobne ako v *Antifonári* z *Kláštora St. Maur-des-Fossés*.

Na kežmarskom fragmente je raritný i ďalší spev, konkrétne antifóna na sviatok sv. Guduly *O sanctam virginem*. Svätá Gudula je belgickou národnou sväticou, hlavnou patrónkou Katedrály sv. Michala a Guduly v Bruseli. Narodila sa v Brabantsku (dnešné Belgicko). Podľa životopisu z 11. storočia (*Vita Gudilae*, medzi 1048 a 1051) bola dcérou lotrinského vojvodu Witgera a jeho ženy sv. Amalberg (Amália) z Maubeuge. Bratom sv. Guduly bol sv. Emebertus (Ablebertus, † okolo roku 710) z Cambrai a sestrami sv. Reinilda zo Saintes (630 – 680) a sv. Pharailda (patrónka Gentu). Kapitula, zasvätená sv. Gudule, bola v Bruseli založená v roku 1047. Pozostatky sv. Guduly sú uložené v Katedrále sv. Michala a sv. Guduly v Bruseli a lebka sv. Guduly je uchovávaná v Benediktínskom opátstve sv. Hildegardy v nemeckom Eibingene. V Bruseli zatienila úcta k sv. Gudule dokonca i staršieho patróna, sv. Michala. Hlavný sviatok sv. Guduly sa slávil 8. januára, prenesenie ostatkov – tzv. *translatio* – 6. júla.³⁵ Rekonštrukcia liturgie na počesť sv. Guduly je, žiaľ, dodnes problematická, lebo sa veľa stredovekých rukopisov stratilo. Nezachoval sa žiaden omšový kódex (nepoznáme teda žiadnu sekvenciu) a ofícium dokumentujú najmä breviáre bez notácie.³⁶ Ofícium sv. Guduly bolo vytvorené v polovici 11. storočia. Dnes je známych len niekoľko zdrojových rukopisov s rôznym počtom spevov tohto oficia. Online je ofícium prístupné v jedinom rukopise, v už spomínanom *Antifonári* zo *Zutphen* (Zutphen, Stadsarchief en Stedelijke Bibliotheek, 6: NL-Zu 0325-626, z prvej polovice 15. storočia, s prípskami z druhej štvrtiny 16. storočia, f. 222r).³⁷ Podľa opisu Ika de Loosa je tento rukopis zo *Zutphen* notovaný tzv. *hufnagel* notáciou (4-linajková notová osnova, kľúče c, f a g) a bol určený pôvodne pre Kostol sv. Walburgy a kapitolu v *Zutphen*.³⁸ Podľa Loosa reprezentujú

³³ Za odborné konzultácie a upozornenie na uhorský rukopis sv. Eligia ďakujem Dr. Zsuzse Czagyán z Centra pre humanitné vedy Maďarskej akadémie vied.

³⁴ MEYER, Christian: *Collectiones du Nord – Pas-de-Calais et de Picardie II*. Ed. *Catalogue des Manuscripts Notés du Moyen Age* 4. Brepols, 2014, Ms. 9. Za informáciu o výskyte responzória v tomto prameni ďakujeme opäť prof. Dr. Barbare Haggh-Huglo. HAGGH-HUGLO, Barbara: *Music, liturgy, and ceremony in Brussels, 1350 – 1500*. PhD. diss. University of Illinois, Urbana-Champaign, 1988, p. 482-486, appendix 6 s rukopismi, ktoré obsahujú spevy k sv. Gudule.

³⁵ LOOS, Ike de: Saints in Brabant: A Survey of Local Proper Chants. In: *Revue belge de Musicologie*, Vol. 55, 2001, s. 9-39.

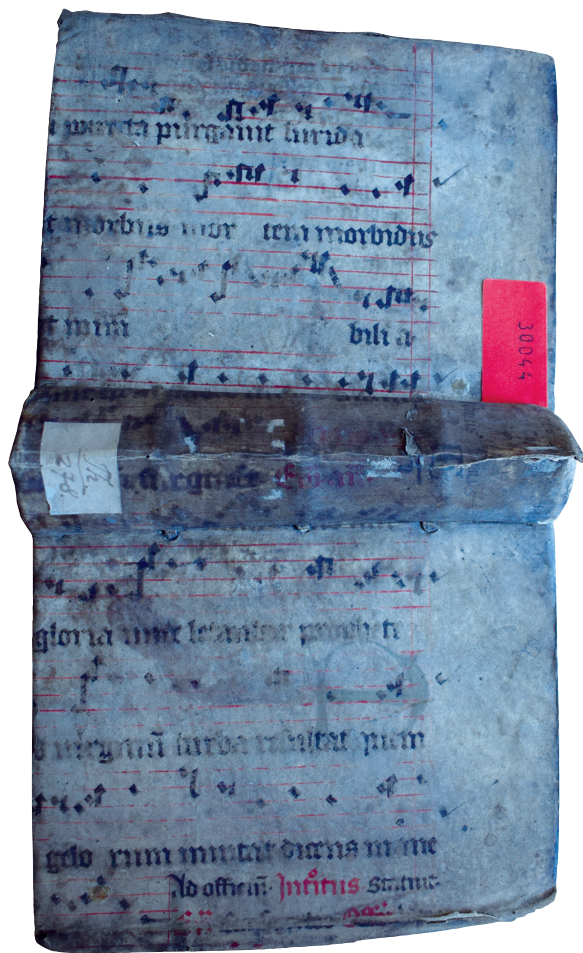
³⁶ AH 26-27. 3 pramene z 15. a 16. storočia. HUGHES, Andrew: *Late Medieval Liturgical Offices: Resources for Electronic Research*. Vol. 1. Subsidia Mediaevalia. Toronto – Ontario: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1994, GU-01 (BAMuP ms 14 obsahuje kompletne ofícium so spevmi). http://hlub.dyndns.org/projekten/webplek/CANTUS/HTML/CANTUS_index.htm [Dostupné na internete, 16.10.2020].

³⁷ <http://cantus.uwaterloo.ca/source/123648> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

³⁸ Kapitulá v *Zutphen* bola založená v 11. storočí, pozostávala z prepošta, 12 kanonikov a 11 – 16 vikárov. V 15. storočí sa spomínajú aj 3 „chorisocii“. LOOS, Ike de: De liturgie in de Zutphen-

stredoveké rukopisy s *hufnagelovým* notopisom materiál, ktorý obsahuje melódie východofranského dialektu. Naopak, pramene s kvadratickým systémom obsahujú západofranské melodické verzie.³⁹

Zaujímavý repertoár spevov zlomku 30044 poukazuje na francúzsko-belgicko-holandské teritórium (Cambrai, Brusel, Zutphen). Najmä antifóna na sviatok sv. Guduly predstavuje vzácny príklad notovanej verzie nápevu tejto svätice. Fragment nie je notovaný žiadnym pre Holandsko alebo Belgicko typickým notačným systémom (*hufnagel* alebo kvadratická notácia). Preto otázku miesta vzniku rukopisu považujeme i naďalej za otvorenú.

Obr. 6: Kancionál 30044 z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

se Walburgiskerk. In: *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis vane en middeleeuwse kerk*. Michel Groothedde et al. (eds.). Zutphen, 1999, s. 189-185.

³⁹ LOOS, Ref. 35, s. 29.

Tabuľka 2: Spevy *Kancionála 30044* z Knihnice evanjelickej cirkvi a.v. v Kežmarku

Typ spevu	Text	Sviatok	Cantus ID	modus
R.	[R. Decumbibat claudus in pavimento artatus cujus manu] porrecta purgavit lurida [membra et accep]it morbus mortem morbidus [recepit salutem]	Eligius	600539	6.?
V.	...mirabilia...spiritus habes...surge	Eligius	?	?
A.	[A. O sanctam virginem cujus anima felix vernat in] gloria unde laetantur prophetae [decorantur martyres] virginum turba resultat quem [chorus caelestis an] gelorum invitat dicens mane nobiscum in saecula	Gudula	203580	4.
In.	Statuit*	Comm. s.	g01271	
Gr.	Ecce sacerdos*	Comm. s.	g01332	
Of.	V[erits mea] *	Comm. s.	g01278	

Kompletná melódia responzória *Decumbibat claudus* (<http://cantusindex.org/id/600539>; prepis melódie: Clare Neil a Nan Zhang)

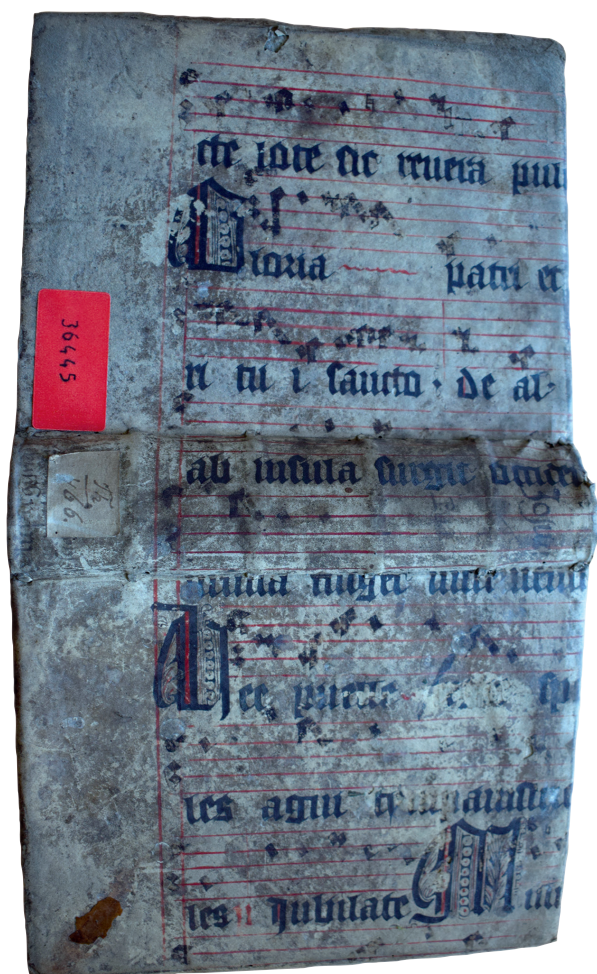

Lokálne špecifiká najstarších hudobných rukopisov z Kežmarku

Medzi spišské rukopisy radíme viaceré zlomky. *Antifonár 36445* datujeme do prvej polovice 15. storočia. Výzdobný systém (iluminované iniciály) a notácia podporujú tvrdenie, že rukopis vznikol na Spiši. Métsko-gotická notácia dokumentuje klasické, neskorostredoveké štádium. Na fragmente sa zachovali spevy zo sviatku sv. Uršule a jej spoločníčok (*XI milium Virginum*). Antifóny *Sol novus ab insula*, *Haec puellae a Muliebrem ad ornatum* pochádzajú z officia *Gloriosus Deus in sanctis suis* a v ostrihomskej liturgickej tradícii sa zachovali len v šiestich spišských rukopisoch (*Spišský antifonár Mss. No. 2* Spišská Kapitula,⁴⁰ *Breviár R. II. 46* Knihnica Batthyáneum Alba Julia, *Breviár R. III. 94* Knihnica Batthyáneum Alba Julia, *Diurnale R. II. 125*, *Breviarium 63.74.1.C* Maďarské národné múzeum Budapešť, *Breviarium 63.84.C* Maďarské národné múzeum Budapešť).⁴¹

⁴⁰ ADAMKO, Rastislav – VESELOVSKÁ, Eva – ŠEDIVÝ, Juraj: *Spišský antifonár*. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2008.

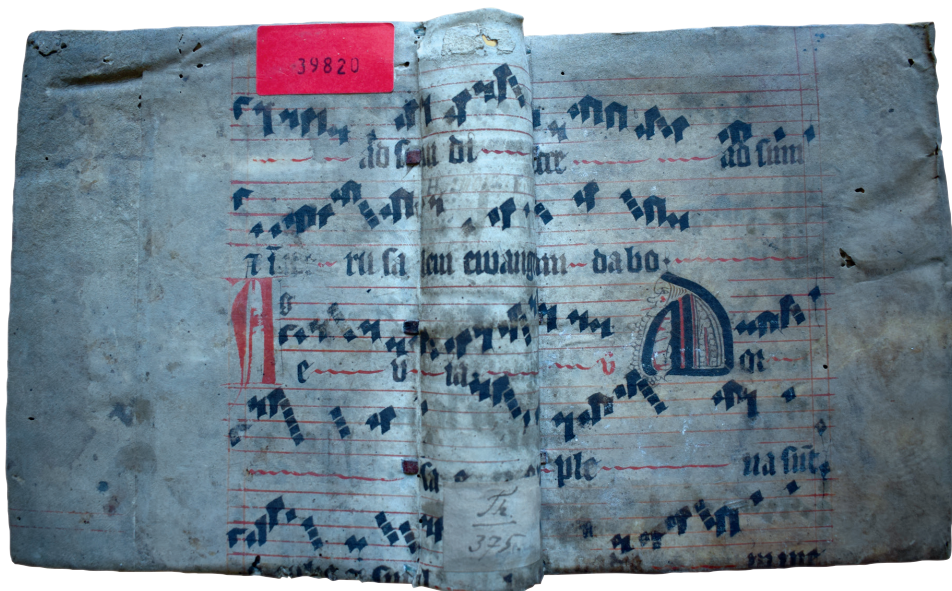
⁴¹ KOVÁCS, Andrea: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae*. V/B Strigonium (Sanctorale). Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 5.1021.1430, s. 272.

Obr. 7: Antifonár 36445 z Knížnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

Graduál 39820 pochádza taktiež zo Spiša. Výzdobný systém (iluminované iniciály s figurálnou výzdobou) a použitý métsko-gotický systém poukazujú na príbuznosť skriptorskej a notátorskej tradície s najdôležitejšími spišskými rukopismi – so *Spišským graduálom* a *Spišským antifonárom*.⁴² Na fragmente sa zachovala časť omšových spevov na sviatky evanjelistov, konkrétne alelujové verše *Primus ad Sion* a *Dorsa eorum plena sunt*.

⁴² *Spišský antifonár*, Ref. 34. AKIMJAK, Amantius – ADAMKO, Rastislav – BEDNÁRIKOVÁ, Janka : *Spišský graduál Juraja z Kežmarku* (1426). Ružomberok : Katolícka univerzita, 2006. VESELOVSKÁ, Eva – ADAMKO, Rastislav – BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Stredoveké pramene cirkevnej hudby na Slovensku*. Bratislava : Slovenská muzikologická spoločnosť – Ústav hudobnej vedy SAV, 2017, s. 162-172.

Obr. 8: *Graduál* 39820 z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

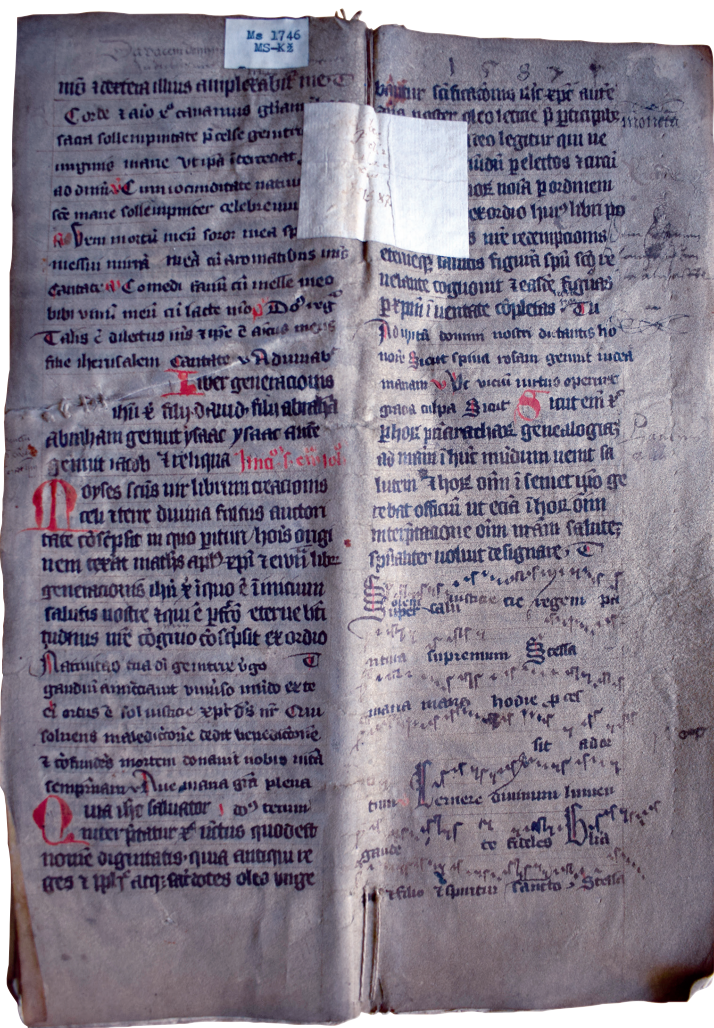
Medzi spišské materiály radíme i *Antifonár Ms 1744 (Ms-KŽ)*, ktorý datujeme do prvej tretiny 15. storočia. Na fragmente sa zachovala časť spevov na ranné chvály a druhé večery sviatku Všetkých svätých. Kým v ostrihomskej liturgickej tradícii po antifóne na Magnifikat *In civitate Domini ibi* nasleduje responzórium *Omnes sancti per*

Obr. 9: *Antifonár Ms 1744* z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

fidem, na zlomku je použité responzórium *Beati pauperes spiritu*, ktoré je v rukopisoch z územia Slovenska uvedené len v *Spišskom diurnáli R. II. 125* z Alby Julie (Knížnica Batthyaneum). Keďže je ale zlomok odrezaný, v spodnej časti fólia sa ešte spomenuté responzórium *Omnes sancti* mohlo nachádzať. Použitý typ notácie sa približuje k spišským rukopisom, banskoštiavnickým a kremnickým zlomkom.

Breviár Ms 1746 (MS Kž) patrí k staršej vrstve stredovekých fragmentov z Kežmarku. Datujeme ho na prelom 14. a 15. storočia. Zachovaná časť breviára pochádza zo septembrovej časti sanktorálu (sviatky Narodenia Panny Márie, sv. Gorgonia, sv. Protia a Hyacinta a sviatok Svätého Kríža). Linajková osnova s notáciou sa uvádza len pri niektorých spevoch zo sviatku Narodenia Panny Márie. Dvojtálcový fragment je notovaný métsko-gotickou notáciou kurzívneho charakteru. Notátor musel jednotlivé melizmy k príslušnému slovu viackrát oddeľovať čiarou, keďže plánovaný priestor pre

Obr. 10: *Breviár Ms 1746* z Knížnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

notáciu nestačil. Viackrát sa pisár dokonca opravil, keďže zabudol dopísať slová daných spevov (R. *Solem justitiae /Super calicie regem*, A. *Quando nata est virgo sacratissima tunc*). Napriek tomu, že niektoré spevy nie sú notované, sú vypísané kompletne, nie iba v incipitoch. Na fragmente sa zachovala časť notovaných spevov zo sviatku Narodenia Panny Márie (časť matutína – koniec druhého a celé tretie nokturno, ranné chvály a druhé večery, 8. september) a časť liturgických textov k sviatkom sv. Gorgónia (9. september), svätých Protia a Hyacinta (11. september) a zo sviatku *Exaltatio Crucis* (14. september). Notované je responzórium *Solem justitiae /Super calicie regem paritura* a antifóny *Nativitas gloriosae virginis Mariae* a *Quando nata est virgo*. Responzórium *Solem justitiae* (1. modus) s veršom *Cernere divinum* sa objavuje v spišských rukopisoch na mieste tretieho responzória tretieho nokturna sviatku Narodenia Panny Márie ešte v *Breviári* 63.84.C z Národného múzea v Budapešti z 15. storočia. V rukopisoch ostrihomskej liturgickej tradície sa uvádza v prvých večerách. Melizma na slove *cessit* má mierne odlišný charakter od verzií z ostrihomských rukopisov (ani tieto verzie však nie sú jednotné).

V rámci notovaných zlomkov sa v Evanjelickej knižnici v Kežmarku nachádza aj jedna skupina fragmentov z rovnakého kódexu.

Na základe analýzy a vyhodnotenia štyroch fragmentov *Antifonárov* 10726, 10727, 10728 a 10729 možno konštatovať, že išlo o rukopis spišského regiónu z konca 15. storočia a s najväčšou pravdepodobnosťou mohol pochádzať zo skriptória Spišskej Kapituly. Fragmenty vykazujú úplnú zhodu kodikologických, paleografických i hudobno-paleografických parametrov (métsko-gotická notácia s použitím českého *pesu* pri niektorých sekundových postupoch, 5-linajkovej notovej osnovy červenej farby s dvojitým rámovaním, s použitím kľúča c a f, v tvare písmena f a *custosu* v tvare kosoštvorcového punktu). Keďže niektoré fragmenty (10726, 10727, 10728) obsahujú špecifické časti ostrihomskej (spišskej) liturgickej tradície, je možné konštatovať, že ide o pôvodne spišský rukopis, ktorý v prípade notácie ovplyvnila krakovská a čiastočne i česká notopisárska škola (český *pes*). Notácia fragmentov sa mimoriadne približuje zachovaným fragmentom graduálu zo Štátneho archívu v Banskej Štiavnici⁴³ a rukopisom z Krakova.

Antifonár 10726 obsahuje časť oficiá z pondelka prvého pôstneho týždňa. Verš *In te confirmatus sum* patrí k responzóriu *Spes mea Domine* z večpier. V rubrike je veľmi ťažko čitateľný incipit hymnu *Ex more docti* a verzikul *Angelis suis*. Spevy zodpovedajú ostrihomskej liturgickej tradícii, ktorá je zhodná napríklad s *Bratislavským antifonárom III.*⁴⁴

Antifonár 10727 obsahuje časť antifóny *Rogo ergo te pater ut mittas* z prvej nedele po Zoslaní Ducha Svätého (výberová antifóna na Magnifikat na druhé večpery). Ide o antifónu, ktorá sa v internetových databázach objavuje len v prípade dvoch rukopisov – českého *Antifonára XIII C 4* zo Sv. Jiří zo 14. storočia (Národní knihovna Praha,

⁴³ VESELOVSKÁ, Eva: *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitate Schemnitzensi*. Ed. *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia, Tomus II*. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2011, č. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 35, 38, 39, 40, 49, 50, 51, 52, 72 (+70, 42, 53, 71).

⁴⁴ <http://cantus.sk/chant/16419> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

f. 109^v)⁴⁵ a na Slovensku sa antifóna zachovala v *Spišskom antifonári Mss. N°. 1* zo Spišskej Kapituly.⁴⁶ Z rukopisov stredovekého Uhorska sa ešte vyskytuje v *Codexe Alben-sis*,⁴⁷ v *Breviári Clmae* 33 z Maďarskej národnej knižnice v Budapešti a v *Breviári MR* 43 zo Záhrebu, ktoré sa radia medzi kódexy kalošsko-záhrebskej liturgickej tradície.⁴⁸ Z českých rukopisov sa antifóna nachádza napríklad v *Antifonári Arnošta z Pardubic P 6/2* z Knihovny Metropolitní kapituly v Prahe.⁴⁹ Antifóna má tri textové verzie, od ktorých závisí aj melodický priebeh.⁵⁰ Hlavný textový rozdiel je hneď na začiatku antifóny – verzia *Rogo ergo te pater* a druhá *Rogo te pater*. Prvá uvedená verzia je spojená s dvomi melódiami v prvom mode a druhá verzia patrí k melódii ôsmeho modu. Zachovaná časť fragmentu dokumentuje variant 0046666.1, keďže namiesto vlastného mena *Lazarum* používa zámeno *eum*. *Spišský antifonár* používa slovo *Lazarum*. Antifóna je v prvom mode. Skupina reprezentujúca germánsku oblasť obsahuje melódie antifón v prvom mode a druhá skupina zahŕňa francúzske, akvitánske a talianske pramene, ktoré používajú melódiu antifóny v ôsmom mode.⁵¹

Antifonár 10728 obsahuje veľmi ťažko čitateľnú antifónu *Cives mei vermes* z cezo-ročného obdobia (*Historia de Job*). Táto antifóna k spevu Magnifikat na večery sa objavuje v najdôležitejších kompletných rukopisoch z územia Slovenska (ostrihomská tradícia: *Bratislavský antifonár I EC Lad.* 3 Štátny archív v Bratislave, f. 23v *Bratislavský antifonár IIa EC Lad.* 4 Štátny archív v Bratislave, f. 48^v, *Bratislavský antifonár III EC Lad.* 6 Štátny archív v Bratislave, f. 138^v, *Spišský antifonár Mss. No. 2* Spišská Kapitula, f. 11^v).⁵² V poľských rukopisoch sa používa v druhej krakovskej tradícii na mieste poslednej výberovej antifóny a napríklad i v *Kieleckom antifonári* z roku 1372.⁵³ Z mo-

⁴⁵ <http://cantusbohemiae.cz/source/2156> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

⁴⁶ <http://cantus.sk/image/7110> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

⁴⁷ *Codex Alben-sis*, Zoltán FALVY – László MEZEY (eds.), (*Monumenta Hungariae Musica I.*), Budapest – Graz 1963. Z akvilejských rukopisov sa antifóna objavuje v *Notovanom breviári z Civildale Museo Archeologico Nazionale XCI*. GILÁNYI, Gabriella – KOVÁCS, Andrea: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae IV/A Aquileia (Temporale)*. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2003, Civ-93.

⁴⁸ KOVÁCS, Andrea: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae VI/A Kalosca – Zagreb (Temporale)*. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2008, Col-33, Col-43: 45560*. KNI EWALD, Dragutin: *Zagrebački liturgijski kodeksi XI – XV. st.* In: *Croatia sacra*, Zagreb, 1940, č. 81.

⁴⁹ CZAGÁNY, Zsuzsa: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae III/A Praha (Temporale)*. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 1996, č. 45560.

⁵⁰ V salzburskej liturgickej tradícii sa objavuje napr. v *Antifonári Ms 287* zo Stiftsbibliothek Vorau. DOBSZAY, László: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae I/A Salzburg (Temporale)*. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 1990, č. 45560.

⁵¹ Rozbor antifón obdobia po Zoslaní Ducha Svätého (post Pentecosten) publikoval David Hiley: HILEY, David: *Antiphonaria: Studien zu Quellen und Gesängen des mittelalterlichen Offiziums*. Tutzing, 2009, s. 91. Najnovšie ich spracovala Štefánia Demská: DEMSKÁ, Štefánia: Tradícia antifón post Pentecosten v stredovekých hudobných prameňoch. Komparácia a analýza repertoáru. In: *Musicologica Slovaca*, roč. 10 (36), 2019, č. 1, s. 7-35.

⁵² <http://cantusindex.org/id/001814> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

⁵³ KUBIENEC, Jakub (ed.): *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae VIII/A Kraków (Temporale)*. Budapest : Research Centre for the Humanities of the HAS Institute of Musicology, 2018, s. 143, Nr. 44480. <http://cantus.edu.pl/chant/9741> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

ravských rukopisov sa antifóna vyskytuje v *Rajhradskom breviári R 387* z Moravskej zemskej knihovny (f. 191v) v rámci liturgie 17. nedele po Zoslaní Ducha Svätého. Na zlomku sa zachovala i časť predchádzajúcej antifóny. Jej text je, žiaľ, veľmi zle čitateľný, pričom notová osnova k príslušnému riadku je už odrezaná. Predpokladáme však, že môže ísť o antifónu *Cum audisset Job* (001980). Usudzujeme tak podľa záverečnej difereencie a čiastočne čitateľného slova s koncovkou -s: *locutus*.

Antifonár 10726 obsahuje verš *Attolens autem oculos* prvého responzória a druhé responzórium *Dixit Ruben fratribus* z tretieho nokturna tretej pôstnej nedele. Čiastočne čitateľná je i verso strana, na ktorej sa zachovalo i tretie responzórium *Salus nostra in manu* s veršom *Vivat anima tua Domine* z tretieho nokturna tohto sviatku. Radenie responzórií zodpovedá okrem ostrihomskej i krakovskej, salzburskej a pražskej liturgickej tradícii.⁵⁴

Obr. 11: *Antifonár 10726* z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

Špeciálnu pozornosť si zaslúži *Breviár 5329*, ktorý datujeme na začiatok 15. storočia. Kódex bol vytvorený v profesionálnej skriptorskej dielni, čo dokladá iluminovaná iniciála *Ecce*. Métsko-gotická notácia je umiestnená do 5-linajkového notačného systému bez rámovania. Jednotlivé tvary neumových štruktúr dokumentujú klasické tvary métskej notácie bez kaligrafického vypracovania. Notáciu zlomku radíme k okruhu spišských rukopisov (*Spišský antifonár*, *Spišský graduál*, *Žaltár sine sign.* zo Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, *Spišský breviár „H“ R III 94* z Knižnice Batthyaneum v Albe Julii a *Misál Clmae 92* z Maďarskej národnej knižnice v Budapešti. Zlomok obsahuje mimoriadne vzácne a raritné ofícium *Terra pontus astra mundus* na sviatok sv. Anny (26. 7.), ktoré sa zachovalo len v dvoch spišských rukopisoch, a to v *Spišskom antifoná-*

⁵⁴ <http://cantusindex.org/id/006479> [Dostupné na internete, 16.10.2020].

ri a v *Diurnáli R. II. 125* z Knížnice Batthyaneum v Albe Julii. Okrem spišských rukopisov sa toto officium v Európe nachádza jedine v holandskom *Antifonári zo Zutphenu* (Stadsarchief en Stedelijke Bibliotheek 6). Nápev responzória je v prvom mode, pričom ide o neskorostredovekú kompozíciu, ktorá sa približuje k melodickému priebehu responzória *Laetare Caesarea* (sv. Dorota) a *De paupertatis palea* (sv. Alžbeta).

Na Spiš lokalizujeme i *Sekvenciár 5809*, ktorý datujeme do polovice 15. storočia. Rukopis obsahuje časť dvoch sekvencií. Väčšia časť fólia obsahuje sekvenciu *Virginalis turma sexus* zo sviatku sv. Uršule. Táto sekvencia bola v Európe mimoriadne obľúbená a objavuje sa v množstve rukopisov v Nemecku, Rakúsku (augustiniáni, benediktíni), v Čechách, na Morave, v Poľsku, v civildalských rukopisoch i v stredovekom Uhorsku. Métsko-gotická notácia smeruje k rukopisom spišského okruhu (métsky *clivis* so zrezaným zakončením, vertikálny *pes*). Na väzbe rukopisu sa nachádza i ďalšia časť iného vyrezaného fólia so sekvenciou na sviatok Posvätenia chrámu (*In dedicatione ecclesiae*) *Psallat ecclesia mater illibata*, ktorá pochádza z 10. storočia a pripisuje sa Notkerovi Balbulusovi.⁵⁵ Vyskytuje sa najmä v rukopisoch z Nemecka, ale objavuje sa i v Uhorsku (s výnimkou Záhrebu, z územia Slovenska napríklad v *Košickom graduáli OSzK 172a*, f. 423^v a *172b*, f. 125^v, v *Spišskom graduáli Mss. No. 1*, f. 209^v).⁵⁶ Na tomto druhom fragmente graduálu sa nachádza ešte úvod sekvencie na sviatky apoštolov (*Commune apostolorum*) *Clare sanctorum senatus*,⁵⁷ ktorá pochádza tiež z 10. storočia a vyskytuje sa najmä v nemeckej tradícii. Z uhorských prameňov sa nachádza v *Košickom graduáli OSzK 172a*, f. 404^v a *172b*, f. 354^v, v *Spišskom graduáli Mss. No. 1*, f. 202^a a v *Bratislavskom misáli I*, f. 359^v.

Zhrnutie

Na väzbách kníh Knížnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku sa zachovalo 36 notovaných pergamenových väzieb. Hudobné rukopisy z 12., 14., a najmä z 15. storočia boli použité ako vrchný obal mladších kníh. Zachované materiály sú svedectvom domácej, najmä spišskej skriptorskej a liturgickej tradície, ale aj zahraničnej produkcie, ktorá sa na Slovensko dostala len vďaka sekundárnej funkcii (väzby mladších kníh). Medzi najvzácnejšie pramene patria hudobné kódexy, ktoré obsahujú spevy na sviatky sv. Václava, sv. Wolfganga, sv. Guduly a sv. Elégia. Ide o mimoriadne raritné nálezy nielen v stredoeurópskom, ale i v európskom priestore.

Okrem jednej výnimky dokumentujú všetky zlomky linajkové notačné systémy vrcholného a neskorého stredoveku. Jeden breviár je notovaný juhonemeckou bezlinajkovou adiaستمatickou neumovou notáciou z prelomu 12./13. storočia. Najčastejšie sa vyskytujú rukopisy s métsko-gotickou notáciou (24 fragmentov, 6 s prvkami českej a 2 s prvkami nemeckej gotickej notácie). Päť kódexov dokladá kvadratický a dva ne-

⁵⁵ AH 53-398, HOLL, Béla: Repertorium Hymnologicum Medii Aevi Hungariae. In: *Fragmenta et Codices in Bibliothecis Hungariae*. Subsidia I. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2012, č. 317 (ďalej Holl); MHMA I/30, MMLPH 239*, S. 100.

⁵⁶ ADAMKO, Rastislav – VESELOVSKÁ, Eva: *Graduale Cassoviense (s. XVI in.) : Liturgicko-muzikologická štúdiá*. Ružomberok : Verbum, 2016.

⁵⁷ AH 53-367, Holl 151, MHMA I/6, s. 89.

mecký gotický chorálny systém. Dva rukopisy sú notované českou notáciou. Jeden misál dokumentuje cistercienskú notačnú prax. Štyri rukopisy pochádzajú z druhej polovice 14. storočia. Väčšina zachovaných fragmentov prezentuje skriptorskú tradíciu 15. storočia. Z obsahového hľadiska sa medzi zachovanými stredovekými prameňmi nachádza 19 antifonárov, 6 graduálov, 3 sekvenciáre, 2 misály, 5 breviárov a jeden kancionál so zmiešaným hudobným materiálom. Paleografická a obsahová (liturgická a muzikologická) analýza poukázala na fakt, že väčšina stredovekých notovaných pergaménových väzieb z Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku pochádza z územia Slovenska (najmä zo Spiša – radíme sem signatúry 1189, 1266, 1313 /?/, 3012, 5329, 5809, 8299, 10723, 10727, 10728, 10729, 22776, 25010, 30055, 36445, 39820, 69152, Ms 19, Ms 1744, Ms 1746, Ms 1748).

Táto štúdia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0043 projektu „CANTUS PLANUS na Slovensku: lokálne prvky – transregionálne vzťahy“ (2020 – 2024), riešeného na Ústave hudobnej vedy Slovenskej akadémie vied.

PRÍLOHA

Konkordancia signatúr Knižnice evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku

Č.	Signatúra	Typ liturgickej knihy	Datovanie	Notácia	Liturgický obsah	Proveniencia
1	405	Antifonár	15. stor.	K	Nat. Innocentium	Stredná Európa
2	655	Graduál	15. stor.	K	Dom. Sexagesimae	Stredná Európa
3	1189	Antifonár	15. stor.	MG-Č	Fer. 6 in Parasceve	Spiš/Banská Štiavnica
4	1266	Antifonár	15. stor.	MG	Comm. pl. Conf. TP	Spiš
5	1313	Sekvenciár	15. stor.	MG	Transl. Wolfgangi	Spiš/Rakúsko
6	2965	Antifonár	15. stor.	K	Dom. 4 Quadragesimae	Stredná Európa
7	3012	Breviár	14. stor.	MG	Joannis, Pauli	Spiš
8	4173	Misál	14. stor.	MG-c	Dom. 12 p. Pent.	Polsko/cisterciti
9	4600	Antifonár	15. stor.	NGCH	Dom. Quinquagesimae	Nemecko
10	5329	Breviár	15. stor.	MG	s. Annae	Spiš
11	5809	Sekvenciár	15. stor.	MG	Undec. mil. vv.	Spiš
12	5810	Sekvenciár	15. stor.	Č	s. Wenceslao	Čechy
13	7653	Antifonár	15. stor.	NGCH	Comm. unius Martyris	Nemecko
14	8299	Graduál	15. stor.	MG	Fer. 5, 6 Hebd. 2 Quadr.	Spiš
15	10726	Antifonár	15. stor.	MG-Č	Fer. 2 Hebd. 1 Quad.	Spiš/Banská Štiavnica
16	10727	Antifonár	15. stor.	MG-Č	Dom. 1 p. Pent.	Spiš/Banská Štiavnica
17	10728	Antifonár	15. stor.	MG-Č	De Job	Spiš/Banská Štiavnica
18	10729	Antifonár	15. stor.	MG-Č	Dom. 3 Quadr.	Spiš/Banská Štiavnica
19	12257	Breviár	12. stor.	NN	Tiburtii, Susannae, Hippolyti, Assumptio	Nemecko
20	16602	Misál	15. stor.	Č	Präfationen	Čechy
21	21639	Antifonár	15. stor.	K	De BMV	Stredná Európa
22	22776	Antifonár	15. stor.	MG-Č	Sabbato Sancto	Spiš/Banská Štiavnica
23	25010	Antifonár	15. stor.	MG	s. Jacobi	Spiš/ Čechy
24	26805	Breviár	14. stor.	NGCH-C	Exaltatio Crucis	Polsko/ Nemecko
25	27438	Antifonár	15. stor.	MG-NG	De sanctis TP	Nemecko
26	30044	Cantionale	15. stor.	MG	s. Gudulae	Belgicko/ Holandsko
27	30055	Graduál	15. stor.	MG	Dom. 2 - 3 p. Epiph.	Spiš
28	36445	Antifonár	15. stor.	MG	XI milium Virginum	Spiš
29	39820	Graduál	15. stor.	MG	De evangelistis	Spiš
30	66949	Graduál	15. stor.	MG-NG	Fer. 2 Hebd.3 Quad.	Nemecko
31	69151	Antifonár	15. stor.	K	Dom. Resurrectionis	Stredná Európa
32	69152	Graduál	15. stor.	MG	Fer. 4 de Passione	Spiš
33	Ms 19	Antifonár	15. stor.	MG	Dom. 2 Adv.	Spiš (Podolíneč)
34	Ms 1744	Antifonár	15. stor.	MG	Omnium Sanctorum	Spiš/Kremnica
35	Ms 1746	Breviár	15. stor.	MG	Nativitas Mariae	Spiš
36	Ms 1748	Antifonár	14. stor.	MG	Dom. 2 p. Pascha	Spiš

Skratky notácií:

Č – česká notácia

K – kvadratická notácia

MG – métsko-gotická notácia

MG-c – métsko-gotická notácia s cisterckými prvkami

MG-Č – métsko-gotická notácia s prvkami českej notácie

MG-NG – métsko-gotická notácia s prvkami nemeckej gotickej chorálnej notácie

NGCH – nemecká gotická chorálna notácia

NGCH-C – nemecká gotická chorálna notácia s cisterckými prvkami

NN – nemecká bezlinajková neumová notácia

Summary

MEDIEVAL MUSIC FRAGMENTS FROM THE LIBRARY OF THE LUTHERAN CHURCH IN KEŽMAROK: TRANS-REGIONAL RELATIONSHIPS AND LOCAL SPECIFICITIES

In the bindings of books in the library of the Lutheran Church in Kežmarok, 36 parchment bindings with notation have been preserved. Music manuscripts of the 12th, 14th, and especially 15th centuries were used as an outer wrapping for later books. The extant materials are evidence of a domestic, principally Spiš-centred, scriptorial and liturgical tradition, and also of foreign production which arrived in Slovakia only due to its secondary function (binding of later books). Among the most valuable of these materials are music sources which include chants to Ss. Wenceslas, Wolfgang, Gudula and Eligius. These are exceptionally rare finds, not only in Central Europe but even in the entire European space.